

DR. FARKAS ÁDÁM, PHD HALLGATÓ

EGY MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS TÁBORNOKI SORS JOGTÖRTÉNETI KÉRDÉSEI

ÉSZREVÉTELEK ÉS GONDOLATOK SZOMBATHELYI FERENC VEZÉREZREDES MEGÍTÉLÉSÉHEZ*

Korunk furcsa sajátossága, hogy lassan negyed századdal az utolsó magyar rendszerváltozás után is makacsul tartják magukat azok a „történelmi ítéletek”, amelyek nem hogy a tisztázatlanság, de inkább az ideologikus koncepciók talajából sarjadtak ki. Ezeknek az „ítéleteknek” a furcsa gyomnövényei aztán gyümölcsöt hoztak, mely gyümölcsök között túlnyomó többségben vannak azok a mérges fajták, melyek a szélsőséges – tisztán elítélő vagy harsonaszóval pidesztálra emelő – ítéleteket jelképezik. Ezek között pedig – sajnos – csak vadhajtásként, a gyom közötti tiszta rügyfakadásként, esetleg jelentek meg azok az álláspontok, melyek – ahogy a tudománynak azt illik – nem ítélni, csupán feltárni, megérteni és megértetni akartak.

A számos-számtalan ilyen „ítélet” közül ehelyütt kívánom egyre felhívni a figyelmet, nevezetesen egy honvéd vezérkarfőnökre: Szombathelyi Ferencére.¹ Kutatásaim egyik mellékszálaként ugyanis lehetőségem nyílt arra, hogy némileg megismerkedjek Szombathelyi Ferenc sorsának néhány momentumával, s hogy egyúttal elgondolkodjak azok jogi, jogtörténeti vonatkozásain is.

E kérdések is típusosan olyanok, amelyekre nézve – kissé talán művien, de nem helytelenül – citálhatnánk Székfű Gyulát, mikor azt mondjuk: valahol utat veszítettünk.² Szombathelyi sorsa kapcsán ugyanis – akárcsak a kortárs, Jány Gusztáv kapcsán – egy kicsit az érintettek egy része elhagyta saját útját, s így fordulhatott elő, hogy politikai-közéleti szereplők vagy épp gyakorló jogászok akartak tudományos megállapításokat tenni, miközben tudósok helyezkedtek a történeti-politikai ítélethozatal sáncaiba a másik oldalról. Ebben a viharos környezetben tehát kevesen maradtak meg a saját szerepükben, s tették azt, amit a tudósoknak kell, feltártak, elemeztek, értékelték, de nem ítélni akartak.

1. A KATONAI VEZETÉS ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Mielőtt az életpálya konkrét elemeire és azok államelméleti, katonai büntetőjogi, illetve jogtörténeti sajátosságaira térnék rá, szükséges néhány gondolatban pontosítani, hogy ki is volt Szombathelyi Ferenc, milyen volt az az állami-hatalmi környezet, illetve történelmi miliő, amiben ő vezérkari főnökként a második világháború Magyar Királyi Honvédségét vezette.

* A szerző kutatásai a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlottak. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. máj. 17. – Újvidék, 1946. nov. 4.): vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke. A pécsi honvéd hadapródiskolát 1906-ban végezte el, majd a bécsi hadiiskolán (Kriegsschule) tanult. 1919-ben szolgált a Vörös Hadseregben. Az 1920-as években a honvéd vezérkarban teljesített szolgálatot. 1926-tól 1931-ig a Szabályzatismerető tanfolyam (később Hadi akadémia) tanára. 1936-tól 1938-ig a Ludovika Ak. parancsnoka, 1938-tól a kassai VIII. hadtest, majd 1941-ben a SZU elleni támadásba bekapcsolódó Kárpát-csoport néven összefogott m. haderő parancsnoka. 1941. szept. 6-tól 1944. ápr.-ig a honvéd vezérkar főnöke, 1941. nov. 1-től vezérezredesi rangban. Beosztásából német nyomásra kellett távoznia. Szerepe volt Schönherz Zoltán kivégzésének elrendelésében (1942). 1944. okt.-ben a nyilasok letartóztatták és Sopronkőhidán őrizték. 1946-ban a népbíróság 10 évi börtönbüntetésre, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Később mint elítéltet kiadták Jugoszláviának, ahol az újvidéki vérengzés irányítóival és felelőseivel együtt kivégezték. Ld.: KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*, 2001, Arcanum, Budapest.

² Ld.: SZEKFŰ GYULA: *Valahol utat veszítettünk*, 2000, Holnap kiadó, Budapest.

E tekintetben indító gondolatként segítségül hívhatjuk a korszak katonai vezetésével foglalkozó elit-kutatás egyik alapvetését, miszerint: „A második világháborúban részt vevő Magyarország katonai felső vezetőinek jelentős része katonai pályafutását az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának éveiben és hadseregeiben kezdte. Képzettségüknek, erkölcsi és politikai arculatuknak alapjai már akkor, illetve még ott kialakultak. Az 1919-ben hatalomra került rendszer ezeken a meglévő »vonásokon« csak bizonyos kisebb módosításokat eszközölt. [...] a második világháború éveinek magyar katonai felső vezetői, hasonlóan a második világháborúban részt vevő valamennyi más ország hadseregének vezetőihez, hadi tapasztalataikat az első világháború harcterein szerezték. [...] A katonai elit tagjainak jelentős része ugyancsak aktív résztvevője volt az első világháborút követő forradalmi és ellenforradalmi mozgalmaknak, eseményeknek.”³

Az idézett gondolatok két szempontból kiemelkedő jelentőségűek jelen munka tekintetében. Egyrészt jól mutatják, hogy a korszakban még nem tekinthető kivételesnek és kritikusként a monarchiából megörökölt azon tiszti-morál, amelynek szerves részét képezi a politikával való összhang és összefonódás. Persze ezt azzal a fenntartással és kiegészítéssel kell elfogadni, hogy számos professzionális katonai vezető ebben az időszakban már korántsem nézte jó szemmel a tiszti kar tagjainak politikai aktivitását. Másrészt látnunk kell, hogy egy a második világháború utánitól és főként a maitól elkülönülő társadalmi-tiszti világlátás volt az, ami jellemezte a korszak katonai vezetését, melyben egy egész életet meghatározó módon élt és hatott az első világháború elvesztése, a forradalmi hullámok hatása és a trianoni béke.

Ebben a miliőben a – kormányzó révén – a politikai és állami vezetés csúcsáig ivódó traumák egyrészt a háború előtti minták erőteljes követését, másrészt pedig a tisztikaron belüli, az 1918-19-es események megismétlődésének elkerülésére irányuló aktivitást váltottak ki, melyben alapköként jelent meg az egykori monarchia főtisztjei között a függelmi rend és a parancsok megtartása. Ezt szemlélteti, hogy „Horthy Miklós 1919. augusztus 23-án mint a Nemzeti Hadsereg Fővezére Tiszti parancsában a következőket fogalmazta meg: »Amióta a fővezérséget átvettem, egyik legfontosabb teendőmnek tartom a tisztikart minden tekintetben ama magas katonai színvonalra újra felemelni, melyen a régi hadsereg kötelékében valamennyi magyar tiszt mindenkor állott. [...] Erős és tántoríthatatlan elhatározásom a magyar nemzeti hadsereg tisztikarát megóvni mindattól, ami annak tekintélyét leronthatja és mostani nehéz feladatának sikeres megoldását veszélyeztetheti. « Éppen ezért a fővezér, Horthy Miklós altengernagy úgy vélekedett, hogy »felépítendő hadseregünk tisztikarának sziklavár fegyelemmel kell bírnia. A fegyelem lényegét a régi szolgálati szabályzat határozványai szabják meg. Minden parancsnoknak el nem mulasztható kötelességévé teszem, hogy saját hatáskörében ezen szabályzatnak fegyelmi tekintetben, valamennyi alárendelt tisztnek érvényt szerezzen. A legkíméletlenebb eszközöktől sem szabad visszariadnunk, hogy a letűnt korszak bomlasztó és fegyelmet ölő metelyét sorainkból kiöljük.«”⁴

A korszak kezdetén kiadott parancs a rendszer- és elvhű főtisztek – majd a korszak végére tábornokok – körében mindvégig fennmaradt, ahogy ezt szemlélteti Szombathelyi Ferenc viszonyulása a második hadsereg felajánlásához, vagy épp Jány Gusztáv kinevezése és mindvégig történő megtartása – és megmaradása – a második hadsereg élén.

A katonai szervezetben ilyen módon meggyökeresedett helyzetet – mely tudjuk, hogy az emberi minőségek függvénye szerint eltérő mértékben érvényesült a második világháború éveiben –zárkóként stabilizálta a két világháború közti alkotmányos berendezkedés, melyben rögzítésre került, hogy „a végrehajtó hatalmat a kormányzó kizárólag a nemzetgyűlésnek felelős minisztérium által gyakorolja. Minden rendelkezése és intézkedése, ideértve a fegyveres erőre vonatkozó rendelkezéseit is, csak úgy érvényes, ha az illetékes felelős miniszter ellenjegyzésével van ellátva. Ez azonban nem érinti a kormányzónak a hadügy körébe tartozó azon alkotmányos jogait, amelyek a nemzeti hadsereg vezérletére, vezényletére és belsővezetere vonatkozólag őt megilletik.”⁵

Ennek megfelelően ugyanis a kormányzót – Ferenc József uralkodásának mintájára – az alkotmányos konszolidáció után is megillették a Legfelsőbb Hadúr jogosítványai, vagyis ő tényleges főparancsnoka volt minden fegyveres erőnek Magyarországon, melyekre nézve – a honvédelmi miniszter útján, de jelentősebb korlátok nélkül – közvetlen hatást tudott gyakorolni, s így a Nemzeti Hadseregnek előirányzott elvárásai fenntartására is törekvéseket tudott tenni.

³ SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai elit 1938-1945*, 1987, Magvető kiadó, Budapest, 18-19. o.

⁴ SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister kiadó, Budapest, 13-14. o.

⁵ Ld.: 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről.” 13. §.

Mindezekből jól látható, hogy a katonai vezetés és az állami vezetés szoros szimbiózisban élt, ami mindaddig előnyösnek bizonyult, amíg az ország katonai vezetését a kormányzóval szinte együtt nevelődött és a szélsőséges eszmékre valamelyest ellenállóbb főtiszti és tábornoki kar fémjelezte. Azzal a pillanattal azonban, amikor a monarchia időszakát követően tisztté érett, a forradalmi viszontagságoktól és a trianoni békétől meghurcolt, így a politikai szélsőségektől jelentősen megérintett tiszti rezsim is mérvadóvá vált, ez a konstrukció végzetesen kontra produktív lett, s mintáját tudta adni egy politizáló katonai rend minden lehetséges dicstelenségének.⁶

Szombathelyi Ferenc működését tehát oly módon kell értékelni, hogy neki is, mint minden régi tisztnek ebben a milióban kellett érvényesíteni tiszti esküjét, melynek alapvetése a bajtársiasság mellett, hogy: „A Hazáért Mindhalálig!”

2. EGY MÁSODIK VILÁGHÁBORÚS VEZÉRKARI FŐNÖK: SZOMBATHELYI FERENC

Szombathelyi Ferenc vezérezredes az Osztrák-Magyar Monarchiában kezdte pályafutását, majd az első világháborús frontszolgálat után érett tábornokká, s meglátásom szerint sok szempontból példás katonává és vezetővé. Jány Gusztávval együtt aspirált a honvéd vezérkar főnökének tisztére, melyet végül Szombathelyi Ferenc nyert el, s ezzel párhuzamban Jány, aki egyebek mellett a Ludovika egyik jeles vezető alakja és a magyar tisztképzés oszlopos tagja volt, a doni második hadsereg parancsnoka lett.

A meglehetősen ingatagnak és kevésbé megalapozottnak mondható, a magyar köztudatban magát görcsösen tartó téves „ítéletek” komponensei esetükben itt kezdődnek. Egyrésztől mindenki úgy emlékezik e kor katonai vezetőire, mintha ők egytől-egyig a német fél szolgálalkú csatlósai lettek volna, miközben ennek igaztalanságára a történész szakma már megalapozottan rámutatott.⁷ Másrészt a köztudat – és sok esetben sajnos a szakmai-tudományos éra is – elfelejti, hogy a második világháború kudarcához nagyban hozzájárult, hogy egyes katonai vezetők tisztán politikai mezsgyére léptek, így ennek az ellenkezőjéért kárhozatni az ebből kimaradókat – mint például Szombathelyit és Jányt – meglehetősen furcsa szemléletet tükröz.

A doni hadsereg felajánlásával, felszereltségével, körülményeivel és sorsával sokan, sok munkában foglalkoztak már. Sajnos azonban kevés mű szentelt figyelmet monografikus szinten az egyes katonai vezetők pályájára, személyére és szerepére. E körben Szombathelyi Ferenc irodalmi feldolgozottsága mondható erőteljesebbnek, amiben külön elismerés illeti Györkei Jenőt,⁸ Gosztonyi Pétert,⁹ Dombrády Lórándot,¹⁰ Csicsery-Rónay Istvánt,¹¹ és Kaló Józsefet,¹² akik feltárták a Szombathelyit érintő források egy részét és a tudományos vizsgálat módszereivel elemezték azokat, ezzel téve jelentős lépést a hazai történelem e zűrzavaros korának szakszerű feltárása felé.

Az ideológiai béklyóktól mentes – zömmel az 1980-as évek legvégén és még inkább az után született – munkák zöme már rámutatott arra, hogy a doni második sereg felszerelése korántsem volt olyannyira kritikus – a hazai viszonyokhoz, vagyis a rendelkezésre álló anyagkészlethez és képességekhez mérten –, mint amilyennek azt a háború után feltűntették. Persze a második hadsereg nem volt mérhető a német, vagy az orosz hadsereghez. Emellett tudva lévő az is, hogy az orosz téllal a németek sem tudták kellően felvenni a harcot. Mégis eljutottunk odáig, hogy ma már igazoltnak látszik: voltak ugyan hiányosságok és téves katonai döntések, de nem lehetett totális vezetői mulasztásokról és szolgálalkú csatlósvirtusról beszélni a katonai vonal tekintetében, sőt.

Ezt támasztja alá, hogy Szombathelyi Ferenc, mint a vezérkar főnöke, az egyik legnagyobb kerékkötője volt annak, hogy az akkor még politikailag diadálnak ítélt Barbarossa-hadművelethez Magyarország a

⁶ Gondoljunk csak a teljesség igénye nélkül a szélsőjobboldali elköteleződésre, a délvidéki mészárlásra, a kiugrás meghíúsítására és a nyilas hatalomátvétel segítésére, valamint a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elkövetésére, illetve elősegítésére.

⁷ Ld.: SZAKÁLY: i. m. (2002.). DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest. DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg*, 2000, Ister kiadó, Budapest. BOKODI-OLÁH GERGELY: *Egy vezérkari főnök két év alatt, négy bíróság előtt*, 2009, szerzői kiadás, Budapest.

⁸ GYÖRKEI JENŐ: *Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*, 2002, Zrínyi kiadó, Budapest.

⁹ GOSZTONYI PÉTER: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.

¹⁰ DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*, 2007, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line design, Budapest.

¹¹ CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN: *Szombathelyi Ferenc*, 2002, Századvég kiadó – Occidental Press, Budapest.

¹² KALÓ JÓZSEF: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, 2010, Ph.D. értekezés, Debrecen

moszkvai fordulat után a második hadseregnél jóval nagyobb erőt, lényegében a teljes katonai kapacitást ajánlja fel.¹³ Szombathelyi – nem kis kockázatot vállalva – úgy döntött, hogy a diplomácia kényes terepein ugyan, de szembe megy Ribbentrop birodalmi külügyminiszterrel és Keitel vezértábornaggal, így elérve a honvédelmi miniszter – Bartha Károly – segítségével, hogy a felajánlás a második hadseregére terjedjen ki, nem pedig annál nagyobb mértékű erőkre.¹⁴ Szombathelyi vezérkarfőnökként vallott katonapolitikáját ugyanis mindvégig az erők lehetőség szerinti megtartása és a lehetőségekhez mért tartalékok képzése jellemezte.¹⁵

Ezt mutatja a második hadsereggel kapcsolatos magatartása is, amely során a meghozott politikai döntés keretei között igyekezett érvényt szerezni a magyar csapatok érdekeinek és folyamatos kérelmekkel és követelésekkel fordult a német félhez, sajnos hiába. E tekintetben azonban kényesnek és talán irracionálisnak tekinthető az az utókor által megfogalmazott elvárás, hogy már 1942-1943 fordulóján a vezérkar és vele a honvédség hátráljon ki a németek valamint a magyar erőknél parancsot adó magyar politikai felső vezetés mögül. Irracionális elvárás volt ez a történelmi körülmények és a társadalmi-politikai kultúra és neveltetés tekintetében is, nem beszélve arról, hogy hazánk – mint történelme során oly sokszor – a két rossz közti választás kényszerében szenvedett, s reális veszélyként érezhette a vörös veszedelmet éppúgy, mint a náciizmus általi bekebelezést. Ezek között pedig a reményt csak az angolszászokban látták, amely reménységet azonban a történelem nem adott meg Magyarországnak.

Végül Szombathelyi kapcsán a vesztét hozó kérdésre – a délvidéki mészárlásra – is ki kell térni. Elvitathatatlan és a történész szakma által immár gondosan okadatolt feltevés, hogy Szombathelyi, mint vezérkari főnök, hosszú időn keresztül – bízva tiszt- és tábornoktársai becsületében és őszinteségében, – húzódozott a délvidéki mészárlás katonai vezetőinek bírósági felelősségre vonásától. Amikor azonban a különböző jelentések már megkerülhetetlen módon írták le a szörnyű valóságot, csalódva tiszt és tábornok társaiban, vállalva a későbbi meghurcolást, a politikai retorziókat és nem utolsósorban a németek haragját, maga indított eljárást a főbűnösök ellen. Az 1943. december 14-i főtárgyaláson számos honvéd és csendőr tiszt, illetve főtiszt és két honvéd tábornok állt a vezérkarfőnök bírósága előtt. Jogi szempontból elvitathatatlan, hogy az eljárás törvényessége megkérdőjelezhető, hiszen Szombathelyi hűtlenség miatt emelt vádat, hogy a VKF különbírósága előtt folyják az ügy, miközben a tényleges cselekmények jogi értelemben nem a hűtlenség tárgykörébe tartoztak. Saját visszaemlékezései alapján azért döntött így, hogy garantálja az ítéletek megszületését, a gyors eljárást és hogy ne helyezze ezt a terhet más vállára.¹⁶

Az ügyben a letartóztatástól számos körülmény – így a tisztí becsület, a korábbi szolgálati tettek, a honvédségi morál védelme, és az Államvédelmi Központ azon tájékoztatása, hogy a németek akár erőszakkal is kiszabadítanák a letartóztatottakat¹⁷ – miatt nem került sor. Az eljárás a korhű visszaemlékezések tükrében a főbűnösökre nézve halálos ítélettel fenyegetett. Az ügyészi és bírói kar érintettjei rendkívül részletes bizonyításként emlékeztek meg az ügyről, melyet a végbeszédekben össze is foglaltak. Ezek alapján a főbűnösökre a legsúlyosabb, a további résztvevőkre pedig szintén súlyos büntetések kiszabása volt prognosztizálható. Ezt támasztja alá, hogy a főbűnösök az ítélethozatal előtt – lévén, hogy nem voltak letartóztatásban – megszöktek. Ezt pedig többen Szombathelyi szemére vezették. Arról azonban sokak elfeledkeztek, hogy számos-számtalan esetben látta és tudja az utókor – de még a kortársak is – hogy a németek, ha erre ideológiai, vagy stratégiai alapot véltek találni, akkor úgy a szövetséges, mint az ellenséges területeken hajtottak végre túsumentő, vagy épp emberrabló különleges műveleteket.

A szökés hatalmas felháborodást váltott ki, mellyel kapcsolatban Szombathelyi tisztí parancsot tett közzé a teljes tisztíkar számára. Ebben a szökést gyalázatosnak és nemzeti szerencsétlenségnek titulálta, összefoglalta saját tábornoki credoját is, mikor kimondta: „Egy politizáló tisztíkar irányt veszít és szerencsétlen embertárság lesz.”¹⁸ Ez volt az, amit ő nem tett meg, s ennek megfelelően – minden nyomás ellenére – a még országban lévő vádlottakat előzetes letartóztatásba helyezte, sőt további bűnösök ellen emeltetett vádat. Az első eljárásban még elítélhető vádlottak osztályrésze súlyos büntetéseket kimondó marasztaló ítélet lett,

¹³ KALÓ: i. m. 64-77. o.

¹⁴ KALÓ: i. m. 64-86. o.

¹⁵ KALÓ: i. m. 16-18. o.

¹⁶ GOSZTONYI: i. m. 37. o.

¹⁷ KALÓ: i. m. 129-130. o.

¹⁸ Szombathelyi Ferenc 1944. január 21-i tisztí parancsa. ÁBTL: V-101594/1. 264-268. Idézi: KALÓ: i. m. 132. o.

míg a későbbi eljárásban megvádoltakat a német megszállás „mentette fel”, ami Szombathelyi bukásával és tragédiájával volt azonosítható.

Szombathelyit a német megszállás után felmentették beosztásából és nyugdíjazták. A jobbratulódás idején a volt vezérkarfőnököt a vezérkar főnökének különbírósága elé állították, amely felmentette, de az ítéletet a nyilas hatalomátvétel miatt nem erősítették meg. Ezt követően Sopronköhidára szállították, majd Németországba. A német fogságból az amerikaiak szabadították ki. A háború után a magyar kormány kiadátását kérte háborús bűnök vádjával. 1945. június 19-én – mai napig megkérdőjelezhető jogszerűséggel – lefokozták és kicsapták a honvédségből.¹⁹ Ezt követően előzetes letartóztatásba helyezték, majd a népbírósi eljárásban életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Ezután Ries István igazságügyminiszter közreműködésével átadták Jugoszláviának, ahol koncepció perben halálra ítélték és kivégezték a délvidéki mészárlással összefüggésben. 1994. március 16-án a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága bűncselekmény hiányában hatályon kívül helyezte a népbírósi ítéletet, vagyis jogi értelemben rehabilitálta Szombathelyi Ferencet.

Meglátásom szerint maradéktalan történelmi és emberi rehabilitációjával a magyar közélet a tudományos feltáró munkák ellenére is adós maradt.

3. NÉHÁNY FELVETÉS ÉS ÉSZREVÉTEL SZOMBATHELYI FERENC SORSÁHOZ

Szombathelyi Ferenc tekintetében alapvetően két kérdéskör van, amit mindenképp átgondolandónak tartok jogi-jogtörténeti értelemben. Az első, hogy mit is várunk el a katonától – és értsük ez alatt most a magyar állam szolgálatában álló összes hivatalos fegyveres egyént – az állam és legitim politikai döntéshozók vonatkozásában? A második, hogy meddig lehet – vagy meddig kell – elmenni a rendkívüli időkben egy katonának szolgálati kötelezettségei teljesítése érdekében, melynek alapvetése: A Hazáért mindhalálig!

3.1. KATONA – ÁLLAM – POLITIKA VISZONYÁRÓL

Az első tekintetében meglátásom szerint – évezredek történelmi eseményeinek tanulságát keresve – azt kell mindenképp rögzíteni, hogy a katona dolga nem az, hogy általánosan politizáljon, sőt. Egy katonát tiltani kell az általános politikai hatalomtól, hiszen az a döntés hozás színtere, amibe legfeljebb szaktanácsokkal folyhat bele, miközben a katona feladata a végrehajtás. Persze mondhatnánk azt, hogy rendkívüli idők feloldozást adhatnak ezen szabály alól, s kereshetnénk valamiféle forradalmi elméletet erre nézve, azonban ekkor szembe kell néznünk azzal, hogy annak elmulasztását – nevezetesen a politikába történő durva beavatkozását – rójuk Szombathelyi szemére, ami aztán nagyrészt meghiúsította a kiugrást és az országot előbb német és nyilas, utóbb pedig kommunista kézre adta.

Szombathelyi Ferenc ezt tényszerűen nem vállalta. Nem adott parancsot arra, hogy a magyar fegyveres erők szembeforduljanak a kormányzó, a legfőbb hadúr parancsával és a szembeforduljanak a németekkel. Ez vélhetően fel sem merült a gondolatai között, mivel 1942-1943-ban ennek semmilyen okszerű alapját nem láthatta még a németek ereje és a frontok távolsága miatt, míg 1944-ben már a lehetőséget nem tudhatta magáénak. Ha ezt bűnként értékeljük, akkor azt mondjuk, hogy az volt Szombathelyi fő bűne, ami megkülönböztette őt a kiugrást meghiúsító és az országot nyilas hatalom alá hajtó tábornokoktól és főtisztektől. Mondhatnánk kicsit egyszerűsítve úgy is: ő tudta, mi a praetoriánusok dolga, és tudta, hogy a császárcsinálás nem tartozik ezek közé.

Mindezekhez hozzá kell tenni azt is, hogy jogi értelemben, amit ilyen módon Szombathelyinek a „történelmi ítéletek” felrónak, az nem más, mint az eskühez való hűség, a katonai szolgálat törvényes kereteinek megtartása, illetve a katonai- és az állam elleni bűncselekményektől való tartózkodás. Ha ugyanis a második hadsereg, illetve a németek támogatása dolgában ellentétes parancsot ad ki, mint a politikai vezetés, akkor azzal parancsmegtagadás és hűtlenség büntetést valósít meg, s vélhetően, már 1942-ben szétzüllesztí a Magyar Királyi Honvédséget. Ez tisztán jogkérdés, amit a kor közjogi – különösen a kormányzói intézmény szabályozó²⁰ – és honvédelmi rendszerét szabályozó törvények,²¹ az 1930. évi II. törvény cikk – a ka-

¹⁹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 667/1945. M. E. számú rendelete „a háborús bűnösök és népellenes bűncselekményt elkövető honvéd egyének közigazgatási uton való lefokozása és a honvédség kötelékéből való kicsapása tárgyában”.

²⁰ 1920. évi I. törvény cikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendeséről.”

tonai büntető törvénykönyv – illetve a polgári büntető törvény²² és a hűtlenségről rendelkező jogszabályok határoztak meg. Ezt pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni, mikor az utókor könnyelműen ítélkezik.

3.2. A DÉLVIDÉKI MÉSZÁRLÁS KÉRDÉSKÖRE

Az előbbi kérdéstől és annak konzekvenciáitól mindenképp függetleníteni kell a délvidéki mézszárlás kérdését úgy a rehabilitáció, mint az azok kapcsán általa lefolytatott VKF bírósági eljárás tekintetében.

A rehabilitáció dolgában meglátásom szerint nincs igazán nyitott kérdés, hiszen a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányát állapította meg, amivel egyértelműen kifejezte, hogy Szombathelyi Ferencet törvénytelen eljárásban ítélték el.²³ A kiadatás dolgában azt a legalapvetőbb elvet kell megvilágítanunk, hogy Ries István munkássága révén Magyarország saját állampolgárát adta át egy idegen hatalomnak, hogy az olyan cselekmények miatt mondjon felette újra ítéletet, amely miatt egyszer már elítélték. Ha a kétszeres értékelés tilalma felett a „történelmi ítélet” át is siklik, teljesen egyértelmű, hogy tudva lévő volt milyen ítéletre vezet majd a jugoszláv eljárás, s hogy az súlyosabb, mint a magyar, vagyis lerontja azt tartalmát tekintve. A második világháború utáni magyar államban ez mégis megtörténhetett.

A délvidéki mézszárlás miatti eljárás dolga azonban más. E tekintetben elsőként – ha ez még lehetséges – tüzetes vizsgálat alá kell vonni az események pontos körülményeit és az azokkal kapcsolatos előljárói intézkedéseket, illetve ezek esetleges elmaradását és ennek katonai büntetőjogi relevanciáját.

Ezt követően a délvidéki mézszárosok elleni büntető eljárás kérdését kell vizsgálat tárgyává tenni. E körben még a visszaemlékezések is rögzítik – és maga Szombathelyi sem tagadja – hogy a fő bűnösök élvezték bajtársi és előljárói bizalmát, s így nem kívánt elhamarkodottan a legszigorúbb eszközökhöz nyúlni. Akkor azonban, amikor elszánta magát a cselekvésre, ennek már egy meglehetősen megkérdőjelezhető módját választotta, hiszen a büntető eljárás hűtlenség²⁴ vádjával indult meg. Az elkövetett cselekmények, bármily

²¹ 1921. évi XLIX. törvénycikk „A m. kir. honvédségről”, 1939. évi II. törvénycikk „A honvédelemről”.

²² 1878. évi V. törvénycikk „a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről”.

²³ A rendfokozat kérdését – akárcsak Jány Gusztáv esetében – ettől függetleníteni kell, tekintettel arra, hogy attól nem a népbíróság fosztotta meg, hanem a jogalkotó, így ennek elkülönült feltáró vizsgálata indokolt és a büntető eljárástól független következtetések levonására szükséges.

²⁴ 142. § A hűtlenség büntetettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő azon magyar honos, a ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik, vagy azzal közvetlenül vagy közvetve érintkezésbe bocsájtkozik a végett, hogy azt a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia elleni ellenséges cselekményre bírja, valamint az is, a ki valamely külhatalmat az osztrák-magyar monarchia ellen háborúra indítani törekszik.

143. § A hűtlenség büntetettét követi el, és tíz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő azon magyar honos: a ki a hadüzenet megtörténte, vagy a háboru kiűritése után az ellenség katonai szolgálatába lép.

Ha pedig azon hatalomnak, a fennebbi idő előtt már katonai szolgálatában állott, s kényszer nélkül megmaradván abban, az osztrák-magyar monarchia fegyveres ereje vagy az ezzel közösen működő, vagy a vele szövetkezett hadi erő ellen harcolt: öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő.

144. § A hűtlenség büntetettét követi el és életfogytig tartó fegyházzal büntetendő azon magyar honos:

1. a ki valamely várat, várost, erődöt, megerősített helyet, partot, szorost vagy katonai állomást, fegyver-, szer- vagy élelmi tárt, hajót vagy azt osztrák-magyar haderőhöz tartozó tisztet, vagy katonát az ellenség hatalmába juttat, vagy e célra az ellenséggel egyetért;

2. a ki valamely hadi művelet, tábor, vár vagy erőd tervét az ellenséggel közli;

3. a ki az ellenségnek, a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia területére jutását vagy azon való előhaladását elősegíti;

4. a ki az ellenséget pénzzel, továbbá fegyveres erejének, hadi szerének, vagy hadserege élelmi eszközeinek szaporítása, vagy azok beszerzésének könnyítése által segíti;

5. a ki az osztrák-magyar monarchia fegyveres erejéhez tartozó személyek hűségének megingatása által az ellenségnek segítségére van;

6. a ki az osztrák-magyar monarchia haderejének fegyver-, szer- vagy élelmi tárát, vagy pedig az osztrák-magyar fegyveres erő kárára, vagy az ellenség előnyére valamely hidat, töltést, gátat, vaspályát, utat felgyújt, felszakít, megrongál vagy egyébként használhatatlanná tesz;

7. a ki az osztrák-magyar haderő állásáról, állapotáról vagy mozdulatáról az ellenséget értesíti, az ellenség kémjét vagy kémszemlére kiküldött katonáját elrejt, vagy annak célja kivitelére, vagy menekülésére segélyt, tanácsot ad;

8. a ki a jelen szakaszban meghatározott valamely cselekményt, az osztrák-magyar monarchia szövetségének területére nézve, vagy ennek haderejével közösen működő haderő ellen követi el.

szörnyűek és szégyenletesek is, nem klasszikus hűtlenségi magatartások voltak. Vélhetően a vád alá helyezést az indokolta, hogy erre hivatkozással a vezérkarfőnök különbírósa elé állíthassák az elkövetőket. A célok tekintetében érthető a megoldás, hiszen Szombathelyi tudta, hogy a „saját” különbírósa gyors, de szakszerű módon tudja lefolytatni az eljárást és ő maga tudja ezt személyesen is garantálni, míg ha magától elengedi ezt az ügyet, akkor annak tisztikari megítélése és a társadalom német-fertőzöttsége miatt akár már hamvában halaszthatja a számonkérést.

A kor sajátosságaiból, a történelmi helyzetből és a kérdés politikai természetéből adódik, hogy a fő bűnösök letartóztatása elmaradt, miközben már a korszak gyakorlata alapján sem volt gyakori, hogy halállal, vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegethető cselekményeknél ez ne történjék meg. Ezt követően aztán újabb kérdéseket vet fel, hogy a szökésben lévő elkövetőkkel szemben milyen lépéseket tettek a hatóságok, amelyekből összesítve az a követelmény világlik ki, hogy a délvidéki mészárlás dolgát és különösen a számonkérést a kor megértése, az eljárás elemzése, valamint Szombathelyi történelmi jellemrajzának kiteljesítése érdekében mindenképp tisztázni kell.

4. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Ha mindezeket összességében szemléljük, egy korántsem egyértelmű és könnyen értékelhető kép tárul elénk. Azok a „történelmi vádpontok” ugyanis, amelyek Szombathelyi Ferenc emlékét kísértik, nem mutatkoznak az újabb tudományos kutatások és szélesebb spektrumú, multidiszciplináris vizsgálatok tükrében védhetőnek. Ezekkel szemben viszont az a fő kérdés, amivel szemben mondjuk úgy, „megengedő ambivalenciát” mutatott a történelmi és tudományos megítélés – nevezetesen a délvidéki mészárláshoz kapcsolódó felelősségre vonás dolgával –, számos még tisztázandó kérdés van jogtörténeti szempontból.

Az a látkép azonban, amely pillanatnyilag elénk tárul, Szombathelyit inkább azok táborába sorolja, akik nem voltak ugyan morális, vagy katona-szakmai értelemben hibátlanok és büntelenek, de nem is voltak háborús bűnösök, s mégis ilyen vádak alapján, koncepciók per útján kerültek a vesztőhelyre. Ez a látkép tehát tisztázandó és kibontandó, hogy a magyar nemzet vérzivataros és sok ponton dicstelen 20. századi történelmének egy újabb kérdése kerüljön megválaszolásra és ezzel egy újabb katonai ikon dolgában történhessen meg a szakszerű, pártatlan és igazságos feltárás.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1.] BOKODI-OLÁH GERGELY: *Egy vezérkari főnök két év alatt, négy bíróság előtt*, 2009, szerzői kiadás, Budapest.
- [2.] CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN: *Szombathelyi Ferenc*, 2002, Századvég kiadó – Occidental Press, Budapest.
- [3.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [4.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *Katonapolitika és hadsereg*, 2000, Ister kiadó, Budapest.
- [5.] DOMBRÁDY LÓRÁND: *Szombathelyi Ferenc a népbíróság előtt*, 2007, Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line design, Budapest.
- [6.] GOSZTONYI PÉTER: *Szombathelyi Ferenc visszaemlékezései*, 1990, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [7.] GYÖRKEI JENŐ: *Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*, 2002, Zrínyi kiadó, Budapest.
- [8.] KALÓ JÓZSEF: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*, 2010, Ph.D. értekezés, Debrecen
- [9.] KENYERES ÁGNES (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000-1990*, 2001, Arcanum, Budapest.
- [10.] SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai elit 1938-1945*, 1987, Magvető kiadó, Budapest, 18-19. o.
- [11.] SZAKÁLY SÁNDOR: *Honvédség és tisztikar 1919-1947*, 2002, Ister kiadó, Budapest, 13-14. o.
- [12.] SZEKFŰ GYULA: *Valahol utat veszítettünk*, 2000, Holnap kiadó, Budapest.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- [1.] 1920. évi I. törvénycikk „az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlá-
sának ideiglenes rendezéséről”.
- [2.] 1921. évi XLIX. törvénycikk „a m. kir. honvédségről”.
- [3.] 1939. évi II. törvénycikk „a honvédelemről”.
- [4.] 1878. évi V. törvénycikk „a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről”.
- [5.] Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 667/1945. M. E. számú rendelete „a háborus bűnösök és nép-
ellenes bűncselekményt elkövető honvéd egyének közigazgatási uton való lefokozása és a
honvédség kötelékéből való kicsapása tárgyban”.